בז׳ במרחשוון – שואלים על הגשמים

משנה מסכת תענית פרק א

משנה א: מאימתי מזכירין גבורת גשמים? רבי אליעזר אומר: מיום טוב הראשון של חג.[1] רבי יהושע אומר: מיום טוב האחרון של חג. אמר לו רבי יהושע: הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג,[2] למה מזכיר? אמר לו רבי אליעזר: אף אני לא אמרתי לשאול, אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו. אמר לו: אם כן לעולם יהא מזכיר.[3]

משנה ב: אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים.[4] רבי יהודה אומר: העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג - האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר.[5] ביום טוב הראשון של פסח - הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר.[6] עד אימתי שואלין את הגשמים? רבי יהודה אומר: עד שיעבור הפסח. רבי מאיר אומר: עד שיצא ניסן, שנאמר: ״ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון״ (יואל ב כג).[7]

משנה ג: בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת.[8]

מסכת תענית דף ד עמוד ב

״רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג - האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר״ ...[9] אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יהודה. אמר ליה רבי זירא לרבי אסי: ומי אמר רבי יוחנן הכי? והתנן: בשלשה במרחשוון שואלין את הגשמים, רבן גמליאל אומר: בשבעה בו. ואמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל! ... לא קשיא; כאן - לשאול, כאן - להזכיר.[10] והאמר רבי יוחנן: במקום ששואל מזכיר! - ההוא להפסקה איתמר.[11] - והאמר רבי יוחנן: התחיל להזכיר - מתחיל לשאול, פסק מלשאול - פוסק מלהזכיר![12] - אלא לא קשיא: הא - לן, הא - להו. מאי שנא לדידן - דאית לן פירי בדברא,[13] לדידהו נמי - אית להו עולי רגלים! - כי

---

[1] סתם חג כידוע הוא חג הסוכות החותם את חגי תשרי, את העונה החקלאית ונשלשה בו השמחה וזכה לכינוי זמן שמחתנו.

[2] כלשון המשנה במסכת סוכה פרק ב משנה ט על ירידת גשמים בסוכות: ״משלו משל למה הדבר דומה? לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו״. ומוסיפה גמרא: ״אי אפשי בשימושך״.

[3] מסכת תענית פותחת בדין הזכרת גבורות גשמים, היינו אמירת ״משיב הרוח ומוריד הגשם״ בברכה השנייה של תפילת עמידה היא ברכת גבורות (ומחזירה אותנו קצת לאווירה של חג הסוכות אחר כותלנו). המילה האחרונה במשנה היא של ר׳ יהושע, אבל באמת, נראים דבריו של ר׳ אליעזר שמבחין בין הזכרת הגשמים ובין שאלת הגשמים, היינו הבקשה לגשם בברכת השנים (הוספת ״ותן טל ומטר לברכה״ כמנהג האשכנזים, או ברכת שנים מיוחדת לחורף כמנהג הספרדים). מה עוד שכל חג הסוכות הוא באווירה של מים וגשם, ואלה בדיוק דברי ר׳ אליעזר: ״אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר ... **בעונתו**״. אז מה עונה לו ר׳ יהושע?

[4] זה משפט מפתח לנושא שלנו, אלא שיש קושי במיקומו דווקא כאן בפתיחת משנה ב. אפשרות אחת, שהגמרא מציעה, הוא שמשפט זה שייך למשנה הראשונה ובא לחזק את שיטת ר׳ יהושע שמזכירין את הגשם ביום טוב האחרון ולא הראשון. ולמרות שהמשנה אומרת: ״אין **שואלין** את הגשמים אלא סמוך לגשמים״, הכוונה היא להזכרה ולא לשאלה. אפשרות אחרת, שהגמרא מציעה, היא שהמשנה מקדימה כאן את משנה ג אליה אנחנו חותרים. אפשרות שלישית, נראה להלן.

[5] בעל מוסף – האחרון – מזכיר מוריד הגשם. בעל שחרית – הראשון – עדיין אומר מוריד הטל.

[6] בעל שחרית – הראשון – עדיין אומר מוריד הגשם. בעל מוסף – האחרון – אינו מזכיר, היינו אומר מוריד הטל.

[7] מוזר שהמשנה מקדימה את הדין של ״עד מתי שואלים על הגשם״ לפני הדין ״מאימתי שואלים על הגשמים״. האם משום שכבר אמרה לעיל: ״אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים״ והשאירה לכל מקום לקבוע את זמנו? ועכ״פ, לגבי הפסקת שאלת הגשמים אין אנו נוהגים לא כר׳ מאיר ולא כר׳ יהודה, משום שההלכה היא כר׳ יהודה שמפסיקים להזכיר גבורות גשמים ביום טוב הראשון של פסח ואין מקום להמשיך ולשאול על הגשמים אם הפסיקו להזכיר גבורות גשמים. וכמאמר הגמרא: ״בשלמא תחילתו מזכיר – הזכרה ריצוי שאלה היא, אלא בסופו, מאי ריצוי שאלה יש כאן?״ ועל הפסוק שר׳ מאיר מביא כסיוע לשיטתו מספר יואל, שאירע לאחר מכת הארבה הקשה המתוארת בפרק ב שם, הרחבנו לדון דברינו רביעות היורה.

[8] הגענו לנושא שלנו. המועד שמציעה המשנה להתחלת השאלה (הבקשה) על הגשמים הוא ג׳ בחשוון, אך רבן גמליאל מאחר לז׳ בחשוון על מנת לתת זמן מספיק, 15 יום, לאחרון עולי הרגל שבא לחוג את חג הסוכות בירושלים, לשוב לביתו ליד נהר פרת.

[9] דלגנו פה על קטע שלם בגמרא שמעמת את דברי ר׳ יהודה אלה עם המשך משנה ב הנ״ל לגבי הדין עד מתי שואלים על הגשמים. ואנחנו רוצים להתמקד בדין **מאימתי** שואלים על הגשמים.

[10] הגמרא מעמתת את דברי ר׳ יהודה בראש משנה ב עם דין שאלת גשמים במשנה ג והתירוץ הוא פשוט למדי: שם מדובר על הזכרה וכאן על שאלה. בדומה לדברי ר׳ אליעזר במשנה א. תירוץ הוא כה פשוט עד שנדרש להבין מה בכלל הייתה השאלה (ההוה אמינא). ומסתבר שההפרדה בין הזכרת גשמים ושאלת הגשמים לא מקובלת על כולם ומחזירה אותנו לתשובתו של ר׳ אליעזר לר׳ יהושע במשנה בה פתחנו שאולי היא היסוד להפרדה זו.

[11] כשכמפסיקים בסוף החורף לומר משיב הרוח מפסיקים בו בזמן גם לשאול על הגשמים, כפי שכבר ראינו לעיל.

[12] הזכרת הגשמים ושאלתם הולכים ביחד בין בהפסקה ובין בהתחלה! זו שיטת ר׳ יוחנן שלכאורה היא כנגד המשנה לעיל!

[13] פירות בשדה.

קאמר רבי יוחנן בזמן שאין בית המקדש קיים. - השתא דאתית להכי הא והא לדידהו, ולא קשיא: כאן - בזמן שבית המקדש קיים, כאן - בזמן שאין בית המקדש קיים.[14]

מסכת בבא מציעא דף כח עמוד א

משנה: ועד מתי חייב להכריז? עד כדי שידעו בו שכניו, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: שלש רגלים, ואחר הרגל האחרון שבעה ימים, כדי שילך לביתו שלשה ויחזור שלשה ויכריז יום אחד.[15]

גמרא: ... ורמינהו: בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים, רבן גמליאל אומר: בשבעה בו חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת![16] - אמר רב יוסף: לא קשיא: כאן - במקדש ראשון, כאן - במקדש שני. במקדש ראשון, דנפישי ישראל טובא, דכתיב בהו: ״יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרוב״ (מלכים א ד כ) - בעינן כולי האי. במקדש שני דלא נפישי ישראל טובא ... - לא בעינן כולי האי.[17] - אמר ליה אביי: ... אפכא מסתברא: מקדש ראשון דנפישי ישראל טובא, דמצוות עלמא, ומשתכחי שיירתא דאזלי בין ביממא ובין בליליא - לא בעינן כולי האי, וסגי בתלתא יומא. מקדש שני, דלא נפישי ישראל טובא ולא מצוות עלמא, ולא משתכחי שיירתא דאזלי בין ביממא ובין בלילא - בעינן כולי האי.[18] רבא אמר: לא שנא במקדש ראשון ולא שנא במקדש שני, לא הטריחו רבנן באבידה יותר מדאי.[19]

מסכת תענית דף י עמוד א

---

[14] את הסתירה בין דברי ר׳ יוחנן והמשנה מציעה הגמרא לתרץ באחת משתי דרכים. הראשונה, שיש הבדל בין בבל וארץ ישראל. בבבל מפסיקים בין הזכרת הגשמים שהיא ביום טוב האחרון ובין ״טל ומטר״ 15 יום, כדין המשנה, משום שיש להם פירות בשדה (ואינם כה תלויים בגשם). ומה שאמר ר׳ יוחנן ״התחיל להזכיר - מתחיל לשאול״ הוא בארץ ישראל שבה שואלים מיד באסרו חג (בחג עצמו אי אפשר לשאול כי אין ברכת השנים בתפילת החג). אפשרות שנייה היא שההבדל הוא בין הזמן שבית המקדש היה קיים ועולי רגל באים לירושלים (הייתה כנראה עלייה לרגל גם אחרי החורבן אבל במספרים מאד קטנים) שזה דין המשנה, ובין המצב לאחר החורבן שבו למרות שאפשר היה לומר ״מהרה ייבנה בית המקדש״, ביטל ר׳ יוחנן, מראשי חכמי ארץ ישראל בתקופת האמוראים, את ההפסקה בין הזכרת הגשמים ושאלת הגשמים וממילא גם את תאריך ז׳ בחשוון. מיד באסרו חג היו שואלים על הגשמים, בין בבבל ובין בארץ ישראל. מגמרא זו הסיקו ראשונים, ריטב״א, רמב״ן ואחרים שבימינו יש לשאול על הגשמים מיד לאחר החג.

[15] המשנה דנה בדין הכרזה על אבידה שיש בה סימנים וניתן לאמת את בעל האבידה (שמן הסתם גם יחפש אחריה ולא ימהר להתייאש ממנה). ר׳ מאיר אינו נותן זמן קבוע, אלא עד שידעו כל אנשי הסביבה בה נמצאה האבידה. ר׳ יהודה מחמיר למדי ומתמקד באבידה שאבדה בירושלים (שאם לא נמצא בזמן קצר בעל האבידה יש לחשוב שהיא אבדה למי שבא לחוג את הרגל בירושלים) וקובע שצריך להכריז עליה ברצף של שלושה רגלים (בהנחה שעולי הרגל באו לפחות לחג אחד מהשלושה) ולתת עוד שבעה ימים אחרי החג האחרון כדי שמי ששמע את ההכרזה יוכל לחזור לביתו ולבדוק אם החפץ שהוכרז אכן אבד לו ולחזור לירושלים ולתת סימנים ולקבל את האבידה. מה זה קשור לנושא שלנו?

[16] משמע שמתחשבים במי שהמרחק שלו מירושלים הוא מהלך 15 יום ולא שלושה ימים.

[17] המשנה על שאלת הגשמים, שנותנת פסק זמן של 15 יום מהזכרת הגשמים עד לשאלת הגשמים, מכוונת למציאות של עולי רגל רבים שבאים גם ממקומות מרוחקים, כפי שהיה בבית ראשון (והוא הדין גם בדין אבידה). אבל המשנה של אבידה שמסתפקת בשלושה ימים (שבעה עם חזור והכרזה) מכוונת לתקופה של מיעוט עולי רגל, כפי שהיה בבית שני (בוודאי בראשיתו), שבאים ממקומות קרובים וסמוכים לירושלים (וכך אולי יהיה גם בדין שאלת גשמים).

[18] ההפך אומר אביי, כשיש עולי רגל מרובים, כמו בימי בית ראשון, השיירות מצויות ויוצאות ביום ובלילה ויש תנועה עירה, מספיק שלושה (שבעה) ימים. אבל בבית שני בו היה מיעוט עולי רגל והתעכבו עד שיצאה שיירה גדולה שהיא גם בטוחה יותר, צריך הפסקה של חמישה עשר יום. המשותף לשתי דעות אלה, של רב יוסף ושל אביי הוא ראשית שיש קשר מעניין בין דין אבידה ושאלת גשמים; ושנית, שאפשר שבשניהם תשתנה ההלכה בהתאם למציאות כמות עולי הרגל, אמצעי התחבורה (מטוסים בימינו), הבטיחות בדרכים וכו׳. גם מגמרא זו אפשר היה לחשוב שז׳ בחשוון איננו ׳תאריך מוחלט׳.

[19] רבא פשוט מפריד בין דין אבידה שבו לא רצו להטריח יותר מדי את מוצא האבידה ובין דין שאלת גשמים שבו ימתינו עוד כמה ימים לשאלת הגשמים (ויזכו לחורף מבורך).

גמרא. אמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל.[20] תניא, חנניה אומר: ובגולה עד ששים בתקופה.[21] אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל: הלכה כחנניה.[22] ... איבעיא להו: יום ששים כְּלְפָנֵי ששים, או כְּלְאַחַר ששים? - תא שמע; רב אמר: יום ששים כלאחר ששים, ושמואל אמר: יום ששים כלפני ששים. אמר רב נחמן בר יצחק, וסימנך: עילאי בעו מיא, תתאי לא בעו מיא. אמר רב פפא: הלכתא, יום ששים כלאחר ששים.[23]

רא"ש מסכת תענית פרק א סימן ד (דף י ע"א)

ותמה אני למה אנו נוהגין כבני גולה בהא. נהי דהש״ס שלנו בבלי, מכל מקום דבר התלוי בארץ אם בבל היתה מצולת מים ולא היו צריכות למים, כל הארצות צריכין למים במרחשון, למה נאחר השאלה עד ששים לתקופה? והדבר ידוע אם לא היה מטר יורד עד ששים לתקופה היה הזרע אבד ולמה לא נעשה כמשנתנו. ובפרובינצא ראיתי שהיו שואלין את הגשמים במרחשון וישר מאד בעיני.[24]

תלמוד ירושלמי מסכת תענית פרק א הלכה ג

מתניתין: בג׳ במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בז׳ בו - חמישה עשר יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרת.

גמרא: מתניתא דר׳ מאיר.[25] דתני:[26] אי זהו זמנה של רביעה?[27] ר׳ מאיר אומר: הַמַּבְכִּירָה בשלשה והבינונית בשבעה וְהָאַפִּילָה בשבעה עשר. ר׳ יהודה אומר: הבכירה בשבעה והבינונית בשבעה [עשר] והאפילה בעשרים

---

[20] שמתחילים לשאול על הגשם בז׳ בחשוון כפי שכבר הזכרנו.

[21] נראה שגמרא זו בבבלי מאוחרת לגמרא שראינו לעיל בדף ד וקובעת, בסופו של דבר, דין מיוחד לבבל, כנראה גם בריחוק רב מתקופת בית המקדש ועלייה לרגל. בארץ ישראל נשאר המנהג של ז׳ בחשוון (או כבר באסרו חג) גם כשפסקו עולי הרגל אולי במעין ״זכר למקדש״ ו״מהרה ייבנה בית המקדש״, אך יושבי הפרת, החידקל וארץ שנער המשופעים במים ואינם תלויים כ״כ בגשם כמו בארץ ישראל (תלויים בגשם שיורד בטורקיה), אינם ממהרים לשאול על הגשמים, גם לא מתוך הזדהות עם ארץ ישראל, וקבעו זמן לעצמם, שמתאים יותר למציאות האקלים והחקלאות שלהם, זמן שגם לא תלוי בלוח העברי, אלא רק בלוח השמשי, והוא: ״שישים יום אחר התקופה״. התקופה היא תקופת תשרי שחלה ביום השוויון הסתווי של היום והלילה שהוא 23 בספטמבר (בלוח האסטרונומי של ימינו). לפי זה יום שאלת הגשמים בבבל צריך להיות 22-23 בנובמבר, כפי שלמשל נזכר בספר אבודרהם שמונה עשרה ברכת השנים (שמודע גם לעיבור השנה הכללית של פברואר 29 יום כל ארבע שנים). מבבל פשט המנהג לכל תפוצות הגולה (לא בלי וויכוחים ודעות שונות כגון שיטת הרא״ש שנראה להלן). למעשה נוהגים היום בחו״ל לשאול על הגשמים ב- 4-5 בדצמבר. כנראה בשל הסטת לוח השנה הנוצרי ב- 11 יום קדימה בתיקון הגריגוריאני במאה ה- 16, בעוד שמנהג בבל המוזכר כאן בשם חנניה מבוסס על חישוב התקופות שעשה האמורא שמואל. הרוצה להעמיק בנושא יפנה לערך ארבע התקופות בויקיפדיה ומשם למקורות אחרים. ראה גם שאלת הגשמים בארץ ובחו״ל באתר ישיבה וסקירה מפורטת של הנושא של חיים סימונס באתר דעת. ומקצת מהדברים הבאנו גם אנו בדברינו תקופת טבת ולילותיה בפרשת ויגש.

[22] שמואל האמורא, בן דורו ובן זוגו ללימוד של רב (אבא אריכא), אכן ראוי לפסוק בנושאים כאלה שהרי היה בקי בחכמת האסטרונומיה ועסק הרבה בחישובי הלוח וכוּנָה בשל כך: ״שמואל ירחינאה״ (בבא מציעא פה ע״ב); ואף העיד על עצמו: ״נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא, לבר מכוכבא דשביט דלא ידענא מאי ניהו״ (ברכות נח ע״ב). שיטת רב אדא לחישובי לוח השנה מדויקת מזו של שמואל, אך עדיין שיטת שמואל נוהגת לגבי מועד שאלת גשמים בחו״ל וברכת החמה הנוהגת פעם ב-28 שנה (הפעם הבאה, כ״ג ניסן תשצ״ז). ראה אתר דעת בערך תקופה.

[23] נחלקו רב ושמואל אם יום השישים לתקופה, בו עצמו, כבר שואלים על הגשמים או רק ביום שלאחריו. שמואל אומר: ״יום שישי כלפי שישים״ ורק ביום שלאחריו מתחילים לשאול על הגשמים בבבל ואילו רב אומר: ״יום שישים כלאחר שישים״ ובו עצמו מתחילים לשאול על הגשמים. (האם שנת 2000 היא חלק מהמאה העשרים או המאה ה-21?). ונפסק דווקא כרב ולא כשמואל והסימן שרב נחמן בר יצחק נותן הוא: העליונים (ארץ ישראל שנחשבת ״גבוהה מכל הארצות״ – עולים אליה, קידושין סט ע״א, ספרי דברים פיסקא כג) צריכים מים; התחתונים (בבל השוכנת במישור בין הנהרות) אינם צריכים מים. רב שלמד שנים רבות תורה בארץ ישראל (היה תלמידו של רבי יהודה הנשיא) מקדים ואילו שמואל שכל חייו חי בבבל – מאחר.

[24] הנה כי כן היו שניסו להגביל את השיטה הבבלית של שאלת הגשמים ליום השישים לאחר תחילת תקופת תשרי, לבבל עצמה ולאפשר לכל מקום לעשות כפי שמתאים לו וככלל שקבעה הגמרא לעיל: ״אין שואלים על הגשמים אלא סמוך לגשמים״, או לפחות שינהגו תפוצות ישראל (חוץ מבבל שקבעה מנהג לעצמה) כמנהג ארץ ישראל – בז׳ במרחשוון, כפי שעשו בפרובאנס. מה גם שראינו לעיל שעפ״י הגמרא בתענית דף ד בבבל עצמה הייתה תקופה שנהגו בז׳ בחשוון! אבל גברה שיטת בבל ונפוצה לכל פזורות ישראל ונדחק מועד שאלת הגשמים של המשנה לקרן זווית. עד שחידשו הבנים ששבו לגבולם. וזה הזמן להניח למנהג בבל ולחזור לז׳ בחשוון, למשנה ולארץ ישראל.

[25] מי הוא התנא שסובר שבג׳ בחשוון מתחילים לשאול על הגשמים? - זה רבי מאיר. ולא רק בגלל שסתם משנה רבי מאיר, אלא בגלל שיטתו לגבי תקופת היורה שחלה בחודש חשוון, כפי שנראה להלן.

[26] ״תניא״ זו היא תוספתא מסכת תענית (ליברמן) פרק א הלכה ב. ויש שם נוסחאות שונות המבוססים על כתבי יד שונים, ואנחנו הולכים בדרכו של ליברמן בתוספתא ודפוס ש״ס וילנא המקובל, שמדובר ברביעה ראשונה, אבל במשמעות מורכבת כדלהלן.

[27] רביעה הוא הגשם הראשון, המרווה או רובע את הקרקע. את גשמי היורה הצפויים לרדת בתחילת החורף, במהלך חודש חשוון ותחילת כסלו, חלקו חכמי המשנה והתלמוד לשלוש תת-עונות, רביעות בלשונם. ראה דברינו רביעות היורה.

ושלשה. ר׳ יוסה אומר: הבכירה בי״ז והבינונית בעשרים ושלשה והאפילה בשלושים יום, שכן מצאנו שאין היחידים מתחילין להתענות אלא בראש חדש כסליו.[28]

תוספות יום טוב מסכת תענית פרק א

כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת - ... שהוא בצפונה של ארץ ישראל. כמו שכתב רש״י בתחילת ספר יהושע (א ד) בפסוק: ״מֵהַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן הַזֶּה וְעַד־הַנָּהָר הַגָּדוֹל נְהַר־פְּרָת״. וכן הוא בגמרא [קידושין] בפרק עשרה יוחסין.[29] ומפורש תמצא ביחזקאל סי׳ מ״ז ומ״ח בחלוקת א״י לעתיד לי״ב שבטי ישראל באורך ממזרח למערב לכל שבט ושבט ורוחב לכל שבט ושבט בשוה כזה כן זה.[30]

תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת תענית פרק א הלכה ב

רבי אחא דרש בבית מדרשא, רבי ירמיה דרש בכנישתא דבולי: הלכה, מקום שמזכירין שואלין״.[31] והא תנינן: ״בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים״! אמר רבי תנחום בר חייה: בשעת המקדש שאני.[32]

תני אמר רבי יודה: לפי שבעולם הזה התבואה עושה לששה חדשים והאילן עושה לשנים עשר חדש. אבל לעתיד לבוא התבואה עושה לחדש אחד והאילן עושה לשני חדשים, מה טעמא: ״לָחֳדָשָׁיו יְבַכֵּר״ (יחזקאל מז ב).[33]

שו"ת יביע אומר חלק י - אורח חיים סימן י

הנה ידוע כי הרמב״ן כותב, שבזמן הזה שאין עולי רגלים מצויים, בני ארץ ישראל הזקוקים למטר, שואלים את הגשמים החל ממוצאי יום טוב של שמיני עצרת[34] ... אלא דאנן לא קיימא לן כדעת הרמב״ן, אלא כדעת הרי״ף והרמב״ם והרא״ש שאף בזמן הזה, בני א״י שואלין את הגשמים רק משבעה בחשון ואילך. וכן פסקו הטור שולחן ערוך (סי׳ קיז ס״א). וכן המנהג פשוט. ומכל מקום הואיל ומיום שמיני עצרת מזכירים אף באי״י משיב הרוח ומוריד הגשם, בדיעבד מי שטעה ושאל טל ומטר החל ממוצאי יום טוב של שמיני עצרת, אינו צריך לחזור, כיון שעכ״פ עונת הגשמים היא, ואין המטר אז סימן קללה. וכדמוכח במתניתין ריש תענית: ״מאימתי מזכירין גבורות גשמים ר׳ אליעזר אומר מיו״ט הראשון של החג, ר׳ יהושע אומר מיו״ט האחרון של חג, א״ל ר׳ יהושע

---

[28] בארץ ישראל יש ציפייה לגשם ראשון (לשלוש רביעות של גשם ראשון) כבר במהלך חודש חשוון ואי לכך דחיית מועד שאלת הגשמים היא בעייתית. זאת ועוד, ראה תענית פרק א משנה ד שאם עד שבעה עשר בחשוון לא ירד גשם ראשון (רביעה ראשונה) כבר מתחילים להתענות! את שיטות התנאים השונות נוכל לסדר כך: ר׳ מאיר שאומר שזמנה של הרביעה הראשונה הוא ג׳ בחשוון הוא זה שאומר שבג׳ בחשוון מתחילים לשאול על הגשמים. הוא גם כנראה בעל הדעה שאם לא ירדו גשמים עד יז בחשוון, היחידים מתחילים להתענות. רבן גמליאל שסובר שבז׳ בחשוון מתחילים לשאול על הגשמים יסבור כנראה כמו ר׳ יהודה בתוספתא שרביעות היורה הן במועדים: ז, יז ו-כג בחשוון. ואולי גם כמו ר׳ יוסי (יוסה בלשון הירושלמי). אבל גם אם נסדיר את כל השיטות האלה, עדיין בולט העניין שיש כאן ׳לחץ זמנים׳ על חודש חשוון. מחד גיסא מנסים להתחשב בעולי הרגלים ולדחות את מועד שאלת הגשמים. אולי גם להתחשב בחקלאי הארץ העסוקים עדיין באיסוף המאסף: הפירות המאוחרים שנותרו על העצים: רימונים, תאנים מאוחרות, ענבים שנותרו בכרם וזיתים (וכותנה בימינו). מאידך גיסא, יש ציפייה ליורה הראשון, לשלוש רביעות, ואם כל זה לא מתגשם (תרתי משמע), מיד מתחילים להתענות!

[29] ראה קידושין סוף דף ע״א עמוד ב, תחילת ע״ב עמוד א לגבי הגבול בין ארץ ישראל ובבל לעניין ייחוסי משפחות.

[30] וגבול נחלת השבטים הצפוניים ביותר: דן, אשר, נפתלי מנשה, בצידו המזרחי מגיע עד הפרת (בקטע הצפוני שלו), עפ״י נבואת יחזקאל. ראה דעת מקרא ספר יחזקאל פרק מח ואטלס דעת מקרא עמוד 325. ראה גם תוספות מסכת סנהדרין דף יא עמוד א שעושה את החשבון הסימטרי של סוף החורף, ביכולת של היושבים בקצה ארץ ישראל המורחבת להגיע לחג הפסח, לגבי הדין שמעברים את השנה לצורך עולי הרגלים ואלה דבריו: ״ומפני גליות ישראל שנעקרו ממקומן - משום דהנך דיתבי בא״י אין צריך לעבר, דאפילו האחרון יכול להגיע מר״ח ניסן עד פסח כדתניא פ״ק דתענית (דף י.) גבי שאלת גשמים ט״ו יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרת״. לפי שיטות אלה, עולי הרגל שאנו מתחשבים בהם הם בעצם בני ארץ ישראל ואיננו מתחשבים באנשי בבל שמעבר לנהר פרת. ראה חידושי ריטב״א בבא מציעא כח ע״א שעושה חשבון שארץ ישראל לעתיד לבוא תהיה ״ד׳ מאות פרסה על ד׳ מאות פרסה דהוו להו מאתים פרסאות לכל רוח לירושלים״, והרי מהלך אדם בינוני ביום הוא עשרה פרסאות אז צריכים ״עשרים יום עד נהר פרת״. ותשובתו היא: ״לאו קושיא היא, כי החוזרים לבתיהם מעולי רגלים ראוי להם לטרוח וללכת יותר ממהלך אדם בינוני שלא תתאחר שאלת הגשמים״. היינו יש גבול עד כמה צריכה ארץ ישראל לאחר בשאלת הגשמים ולהתחשב בעולי הרגל!

[31] ראה כמה שורות קודם שהכלל ״מקום שמזכירין – שואלין״ (שכאן הוא מקורו) נתפס בהתחלה כתקף לסוף החורף ולחג הפסח. היינו, שמרגע שמפסיקים להזכיר גבורות גשמים – ״משיב הרוח ומוריד הגשם״, פשיטא שגם מפסיקים לשאול על הגשמים, היינו לומר טל ומטר. אבל בהמשך הסוגיה, משתמע שהכלל נכון גם על תחילת החורף, היינו על חודשים תשרי-חשוון.

[32] מקור זה הוא הברור ביותר לכך שהמשנה שמפרידה בין הזכרה לשאילה, בין בהפרש ימים זה או אחר, שוב אינה בתוקף מאז שחרב הבית.

[33] קטע זה, אפשר שהוא דרשה נפרדת ואפשר שהוא נימוק להלכה ״מקום שמזכירין – שואלין״ שהתחדשה לאחר חורבן הבית. זאת, משום שארץ ישראל זקוקה לשישה חודשים מלאים של גשם (שגם הם בקושי, גם אם נתחיל לשאול בשמיני עצרת ונפסיק בראשון של חג הפסח). רק לעתיד לבוא, כאשר הארץ תיתן תבואתה ופריה בזמנים קצרים יותר, אולי נוכל לחזור ולנהוג כדין המשנה.

[34] ראה שהסמך לשיטת רמב״ן הוא הירושלמי שהבאנו בסמוך.

לר״א, הואיל ואין הגשמים בחג אלא סימן קללה למה הוא מזכיר, א״ל ר״א אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר וכו׳ ״. מבואר מכאן שלאחר שמיני עצרת אין הגשמים סימן קללה כלל, כיון שעונת הגשמים היא.[35]

חורף טוב וגשמים בעיתם ובנחת[36]
מחלקי המים

[35] סוף דבר, הכריעו רוב הראשונים ובראשם הרמב״ם, הרי״ף והרא״ש, ובעקבותיהם הטור והשולחן ערוך (כנגד רמב״ן, ריטב״א והמאירי), שבני ארץ ישראל ינהגו בשיטת רבן גמליאל במשנה וכפי שקבעה הגמרא בתענית י ע״א: ״אמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל״ (ראה גמרא תענית דף י והערה 20 לעיל), ולא כשיטת ר׳ יוחנן וכמהלך הסוגיה בגמרא תענית דף ד הנ״ל, גם לאחר חורבן המקדש. (שיטת ר׳ יוחנן מוצאת לה הד אולי לפחות בהלכה שמי שטעה ושאל על הגשם לפני ז׳ בחשוון אינו צריך לחזור). ובני חו״ל יעשו מה שיעשו. ראה דבריו של הרב עובדיה יוסף זצ״ל גם שו״ת יחוה דעת חלק א סימן עג שמסביר את כל העניין מהיסוד ועד ימינו: ״למה שאין אנו מתחילים לשאול טל ומטר בברכת השנים אלא החל משבעה בחשון, ואילו הזכרת גשמים בתפילה משיב הרוח ומוריד הגשם אנו מקדימים אותה ליום חג שמיני עצרת ... שאז היא עונת גשמים ... הנה הטעם מבואר במשנה (תענית י׳ ע״א), לפי שבזמן שבית המקדש קיים היו נוהגים כל קהילות ישראל מכל ארצות פזוריהם לעלות לירואות את פני ה׳ שלש פעמים בשנה. ובחג הסוכות לא היו יוצאים לחזור לבתיהם אלא לאחר חג שמיני עצרת, והיה דרוש להם זמן של כשבועיים ימים, בכדי שיספיקו להגיע אל חצריהם וטירותם. ולכן אמרו חז״ל שאין לבני א״י לשאול ולבקש רחמים על הגשם עד יום שבעה בחשון, כלשון המשנה: עד שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. ולא ידביקם הגשם בעודם בדרכם הביתה. ורק לומר משיב הרוח ומוריד הגשם שהוא שבח להקב״ה, מתחילים מיום חג שמיני עצרת, שהוא עונת גשמים. ולפי דעת הרי״ף והרמב״ם גם לאחר חורבן בית המקדש אין שואלים את הגשמים בברכת השנים אלא החל משבעה בחשון, והסביר הר״ן טעמם ונימוקם, לפי שגם לאחר החורבן היו נקבצים ובאים מכל הסביבות לעלות לרגל לירושלים. ובייחוד אל שריד בית מקדשנו הכותל המערבי, כמאמר חז״ל במדרש רבה (במדבר רבה יא ב, שיר השירים רבה ב ד) על הפסוק הנה זה עומד אחר כתלינו, זה הכותל המערבי שלא זזה שכינה משם לעולם, שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים. וכן אמרו עוד במדרש שיר השירים: הנך יפה רעיתי, זו כנסת ישראל, שהיא יפה בעלייתה לרגל, שנאמר: מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב. הנך יפה עיניך יונים. מה יונה זו אף על פי שניטלו גוזליה אינה נוטשת שובכה לעולם, כך ישראל אף על פי שחרב בהמ״ק וגלו ישראל מעל אדמתם, לא ביטלו מצות עליה לרגל שלוש פעמים בשנה״.

[36] כתפילת חוני המעגל: ״לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה״ (מסכת תענית פרק ג משנה ח)